

ВИХОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ШКОЛЯРІВ, ЗОКРЕМА ГУМАНІСТИЧНИХ, ЕТИЧНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ, НА ЗАНЯТТЯХ ВАЛЕОЛОГІЧНОГО ГУРТКА

У статті розкрито виховні аспекти формування ціннісних орієнтацій школярів на заняттях валеологічного гуртка, зокрема гуманістичних, етичних та екологічних, а також: пізнання, самопізнання, самовдосконалення, самореалізації, відповідальності особистості. Показано особливості групової роботи з вихованцями в позашкільному закладі, наведено дані педагогічного експерименту, проведеного з учнями для виявлення ефективності валеологічних занять. Доведено, що розроблений та впроваджений комплекс валеологічних заходів позитивно впливає на формування ціннісних орієнтацій та стан здоров'я школярів.

Ключові слова: виховання, розвиток, здоров'я, школярі, ціннісні орієнтації, валеологія, гурток, позашкільний заклад.

На сучасному етапі розвитку України від молодого покоління вимагається володіння знаннями, вміннями та навичками для адаптації та самореалізації у соціумі. Модно будувати кар'єру в різних сферах життя. Збереження, розвиток та відновлення здоров'я, формування ціннісних орієнтацій на цьому шляху вкрай необхідні. Для цього в шкільному середовищі проводяться різні види позакласних заходів: олімпіади, гуртки, оздоровчі акції, проекти, наукові роботи МАН тощо. Однак фізичне й психічне здоров'я, як і моральні якості молодого покоління, згодом погіршуються. Педагогічний зміст роботи з особистісного становлення школяра полягає в тому, щоб допомагати йому просуватися від елементарних навичок поводження до більш високого рівня, де необхідні самостійність прийняття рішення і моральний вибір. Успішність цього виду діяльності у формуванні здорових моральних і духовних ціннісних орієнтацій школяра і залежить від грамотності педагога, розмаїтості застосовуваних ним методів та емоційного відгуку дітей.

Проблему формування ціннісних орієнтацій особистості вивчають за такими напрямками: дослідження суті понять “духовність” (В. Андрущенко, Л. Веккер, А. Гелен, М. Каган, Ф. Лазарев, Л. Лівшиць, Ж. Маценко, В. Слободчиков, В. Франкл, Е. Фромм та інші) і “ціннісні орієнтації” (К. Абульханова-Славська, О. Арзамасцев, О. Здравомислов, О. Какурін, І. Кон, А. Ручка, Р. Рибо та інші); духовний розвиток особистості в системі освіти (Л. Аза, Ш. Амонашвілі, І. Бех, А. Бойко, Є. Бондаревська, М. Гончаренко, Т. Гринько, В. Долженко, О. Заболотська, В. Ледньов, О. Омельченко, Т. Санникова, В. Слободчиков, О. Сухомлинська, Т. Сущенко та інші); аксіологічні засади освітнього процесу (Є. Білозерцев, І. Ісаєв, Б. Лихачов, В. Сластьонін, Н. Ткачова, Є. Шиянов та інші); дослідження проблеми формування духовних цінностей студентської молоді (В. Долженко, Є. Костик, Ю. Корницька, Н. Набіуліна, О. Плавуцька та інші), проблема духовно-морального виховання на засадах критичного мислення (І. Загашев, Л. Києнко-Романюк, Д. Клустер, М. Weinstein, R. Paul, M. Lipman, J. Kohlberg, P. Freigo та інші) [2].

За визначенням у тлумачному словнику, цінність – це: 1) важливість, значущість; 2) явище або предмет, що має ту або іншу значущість; важливий, істотний у якому-небудь відношенні [3].

Орієнтація означає “уміння розбиратися в якихось обставинах, у ситуації” [3]. Тобто, у широкому розумінні, ціннісні орієнтації можна визначати як усвідомлення людиною певних цінностей, відношення до них, а також уміння застосувати їх у конкретних ситуаціях.

У деяких випадках поняття “цінності” та “ціннісні орієнтації” не розрізняють і використовують як синоніми. Але аналіз суті цих понять у філософських, соціологічних, психологічних та культурологічних дослідженнях доводить їх відмінність. Так, у філософії цінності визначаються як людське, соціальне й культурне значення певних об’єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, смислової підстави, Абсолюту [4]; ціннісні орієнтації визначаються як елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, що сформовані й закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів соціалізації й соціальної адаптації, що відокремлюють значуще від незначущого через (не) прийняття особистістю певних цінностей, які усвідомлюються як рамка граничних смислів та основних цілей життя, а також визначають прийнятні засоби їх реалізації [4].

У психології цінністю є деякий об’єкт (у тому числі й ідеальний), який має життєво важливу значущість для суб’єкта (індивіда, групи, верстви, етносу); ціннісні орієнтації – особливе, суб’єктивне, індивідуалізоване й мотивоване відображення в психіці й свідомості людини, соціальної групи цінностей суспільства на конкретному етапі історичного розвитку [12].

У соціології цінності виражають особливе суспільне ставлення, завдяки якому потреби й інтереси людини або соціальної групи переносяться на світ речей, предметів, духовних явищ, надаючи їм певних соціальних якостей, не пов’язаних безпосередньо з утилітарним призначенням цих речей, предметів, духовних явищ. Ціннісні орієнтації визначають світоглядні або ідеологічні основи оціночних суджень об’єкта про навколишню дійсність, ті або інші її боки, сфери, об’єкти, що утворюють змістовний бік спрямованості особистості [13].

Культурологія визначає цінності як найважливіші компоненти людської культури поряд з нормами та ідеалами. Їх існування укорінено в екзистенціальній активності суб’єкта, культурній творчості, в його діалозі з іншими людьми, що зорієнтований не тільки на галузь істотного, а й на значуще, нормативно-належне. У ціннісних орієнтаціях відбивається комплекс духовних детермінант діяльності людей або окремої людини, а також відповідних їм соціально-психологічних утворень, які інтерпретуються в позитивному ракурсі їх значень [10].

Метою статті є висвітлення виховних аспектів формування ціннісних орієнтацій школярів, зокрема гуманістичних, етичних та екологічних, на заняттях валеологічного гуртка.

Проблема формування ціннісних орієнтацій особистості належить до найактуальніших виховних аспектів суспільного життя та завжди потребує глибокого наукового обґрунтування.

Виховання – третій суттєвий фактор розвитку й формування особистості та особистісних якостей. Воно коректує вплив спадковості й середовища з метою реалізації соціальної програми розвитку особистості. На відміну від соціалізації, яка відбувається в умовах стихійної взаємодії людини з навколишнім середовищем, виховання визначається як процес цілеспрямованої і свідомо контрольованої соціа-

лізації (шкільне, сімейне, релігійне виховання); як своєрідний механізм управління процесом соціалізації, ідеальною метою якої є людина, що відповідає соціальним вимогам і одночасно протистоїть негативним тенденціям у розвитку суспільства, життєвим обставинам, які гальмують розвиток її індивідуальності. Роль виховання оцінюється по-різному, причому діапазон цих оцінок дуже широкий – від ствердження його повного безсилля і безглуздя (за несприятливої спадковості й поганих впливів середовища) до визнання єдиним засобом зміни людської природи.

Сучасна психологічна наука пропонує такі критерії вихованості:

1. Відповідність поведінки, ставлень, установок людини моральним вимогам суспільства.
2. Гармонійне поєднання всіх видів виховання в поведінці, ставленнях, діяльності.
3. Рівень практичного прояву в особистості почуття відповідальності, самостійності, активності.
4. Співвідношення в установках і поведінці людини колективізму-індивідуалізму, альтруїзму-егоїзму.
5. Співвідношення внутрішнього гуманізму й зовнішньої вихованості.
6. Особливості поведінки в ситуації безкарності та поза примусом і контролем.
7. Поведінка в ситуації емоційного напруження, стресових, екстремальних ситуаціях.
8. Рівень самоладання, орієнтація, ясність мислення.
9. Здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних умовах [6].

Поняття “розвиток особистості” та “формування особистості” дуже близькі, їх нерідко вживають як синоніми. Виділяють три види розвитку й формування особистості: стихійний, цілеспрямований, саморозвиток і самоформування.

Людська особистість розвивається в анатомо-фізіологічному, психічному, соціальному напрямках. Анатомо-фізіологічні зміни – збільшення і розвиток кісткової та м'язової систем, внутрішніх органів, нервової системи. Психічні зміни – передусім розумовий розвиток, формування психічних рис особистості. Набуття соціальних якостей, необхідних для життя в суспільстві – соціальний розвиток особистості [8].

Розвиток особистості залежить від спадковості, середовища та виховання. Його джерелом і внутрішнім змістом є такі внутрішні і зовнішні суперечності: процеси збудження і гальмування; в емоційній сфері – задоволення і незадоволення, радість і горе; між спадковими даними і потребами виховання; між рівнем розвитку особистості й ідеалом: оскільки ідеал завжди досконаліший за конкретного вихованця, він спонукає до самовдосконалення особистості; між потребами особистості та моральним обов'язком: щоб потреба не вийшла за межі суспільних норм, вона “стримується” моральним обов'язком людини, сприяючи формуванню здорових матеріальних і духовних потреб особистості; між прагненням особистості та її можливостями: коли особистість прагне досягти певних результатів у навчанні, а рівень її пізнавальних можливостей ще не достатній, для вирішення суперечності їй потрібно посилено працювати над собою [1].

У навчально-виховній діяльності педагогам слід урахувати, що розвиток ціннісних орієнтацій особистості школяра має наслідувальний характер (на основі цієї закономірності розробляються теоретичні засади використання методу прикладу у вихованні), а людська особистість розвивається в діяльності (природні задатки людини реалізуються тільки в процесі її життєдіяльності, всебічному її розвитку сприяє залучення до різних видів діяльності), під впливом середовища (умови життя, насамперед близьке оточення, засоби масової інформації, вулиця, шкільний ко-

лектив справляють відчутний вплив на розвиток особистості школяра та його особистісних якостей). Цей розвиток відбувається як результат впливу на всі сторони людської психіки (на уроці, на виховному занятті повинні бути задіяні й мислення, і увага, і пам'ять, і уява, й емоційно-почуттєва сфера). Нові риси особистості потребують нового ставлення до неї (врахування у вихованні не тільки вікових особливостей учнів, а й того, що дитина щодня збагачується знаннями, життєвим досвідом, сьогодні є іншою, ніж була вчора) [15].

Підлітковий вік позначений бурхливим ростом і розвитком організму. Нові переживання вносять у життя підлітка статеve дозрівання, хоча воно й не є визначальним. Для підлітка характерна розпорошеність інтересів. Значну роль у його житті відіграють різні форми спілкування, посилюється прагнення дружити. Підлітковий період потребує певної диференціації в організації життя хлопців і дівчат. Наприкінці цього періоду перед учнями реально постає завдання вибору професії [7].

Спілкування – одна зі сторін способу життя людини, не менш суттєва, ніж діяльність. А спосіб життя – це не тільки те, що і як робить людина, а і з ким, і як вона спілкується [11]. У спілкуванні розкривається суб'єктивний світ однієї людини для іншої. Потреба у спілкуванні є однією з основних базових потреб людини. У кожній з груп формуються свої цінності, існує певний рівень культури, який не завжди однозначно сприймається представниками інших груп.

Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів одне на одного, який породжує причинну обумовленість їхніх дій і взаємозв'язок. Цей процес потребує активності та взаємної спрямованості дій тих чи інших людей, які беруть у ньому участь [14].

Підліткове спілкування, розвиток, виховання та формування ціннісних орієнтацій проводяться у гуртках позашкільних закладів. Головна особливість позашкільного педагогічного процесу полягає в тому, що він будується на взаємній співтворчості педагогів і дітей, їхній дружбі і духовній спільності, визнаній самостійності особистості дитини, на взаємоповазі і взаємній зацікавленості у суспільному успіхові в результаті діяльності. Психологи довели, що співтворчість можлива тільки за сприятливих міжособистісних стосунків, духовно-психологічного комфорту.

Багатство духовних зв'язків є необхідною умовою і гарантом усебічного розвитку особистості. Тому найпершим завданням позашкільного педагогічного процесу є створення таких психологічно-педагогічних умов, за яких дитина з першого дня перебування у позашкільному закладі змогла б реалізувати хоча б мінімум товариських очікувань. Педагогічний процес у позашкільному закладі – явище більше виховне, аніж дидактичне, бо основною його характеристикою є не пізнання, а духовні стосунки.

Цей процес за своєю природою схожий на розв'язання важливих життєвих ситуацій, які стимулюють свідоме й активне бажання самовдосконалюватися й оновлюватися. Якщо таке прагнення стає невід'ємною рисою особистості, то це і є найвагомим результатом позашкільного виховання, бо схильність дитини до оновлення має сильну енергію.

Власне валеологічний гурток спрямований на всебічний гармонійний розвиток дитини, формування ціннісних орієнтацій особистості.

У нашому дослідженні педагогічний експеримент проводився з учнями сільської загальноосвітньої школи. Констатувальний етап експерименту було зорієнтовано на виявлення вихідного рівня ціннісних орієнтацій школярів.

Протягом навчального року в роботу валеологічного гуртка впроваджувалася програма розвитку особистості “Стиль життя”. Програма спрямована на: формування гармонійних взаємовідносин людини і природи; розвиток фізичного, психічного, духовного здоров’я, розкриття творчого потенціалу; виховання ціннісних орієнтацій особистості та ін.

Було створено контрольну групу зі школярів 9-го класу та експериментальну, де реалізовувалася програма. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав практичну реалізацію розділів програми, впровадження валео-педагогічних заходів гуртка.

Для розвитку пізнавального інтересу до валеологічних проблем у навчальний матеріал включалася сучасна інформація про стан здоров’я населення та тенденції його зміни у світі та окремих регіонах; фактори, які впливають на сучасну людину й визначають рівень її психічного та духовного здоров’я; для розкриття духовних і моральних аспектів існування людини наводилися приклади з життя великих письменників, філософів, валеологів, які, вивчаючи духовний досвід поколінь, довели перевагу формування ціннісних орієнтацій особистості на основі духовного підходу до життя.

Ефективним засобом набуття учнями валеологічних знань та формування ціннісних орієнтацій було: створення проблемних ситуацій, проведення дискусій (“Як здоров’я впливає на загальну культуру особистості”, “Які переваги здорової людини в соціумі”, “Цінності сучасної людини” тощо), “синтез думок” (“Здоров’я особистості та її успіх у житті”, “Комп’ютер та психічне здоров’я”, “Моральні та духовні якості особистості” тощо), “мозкові штурми” (“Психологічні особливості сім’ї” тощо), проведення круглих столів (“Самоменеджмент здорового способу життя”, “Гендерні аспекти здоров’я” тощо). Такий комплекс засобів надавав можливість активізувати творчий потенціал школярів, оптимізувати процес засвоєння навчальної інформації, спонукав до актуалізації й осмислення учнем суб’єктного досвіду [5].

В основу діагностичного матеріалу покладено інтегративну тестову методику “Духовний потенціал особистості”. Вона призначається для виявлення трьох найважливіших характеристик духовного розвитку: духовного потенціалу, який інтегрує вольові якості характеру та духовну спрямованість особистості; розподілу духовного потенціалу в структурі особистості (у підструктурах спілкування, спрямованості, характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту та психофізіології); орієнтації особистості на духовні цінності: гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації [9].

Результати формувального етапу експерименту та їхній якісний аналіз свідчать про ефективність запропонованого комплексу валео-педагогічних заходів та доцільність їх використання у гуртку. Середній показник рівня духовних цінностей експериментальної групи збільшився на 19%. Середній показник у учнів контрольної групи зріс на 5,7%, що у 3,3 раза нижче, ніж показник динаміки зростанням в учнів експериментальної групи.

Порівнюючи середні показники контрольної та експериментальної групи, було виявлено, що середній показник сформованості моральних норм після експерименту збільшився в обох групах, але, на відміну від контрольної групи, в експериментальній групі він значно вищий. Якщо в контрольній групі середній показник сформованості моральних норм після експерименту збільшився на 2%, то в експериментальній групі він зріс на 12%.

Педагогічне спостереження проводилось в експериментальній групі протягом навчального року. На заняттях гуртка вихованці виявили велику зацікавленість та

активність, із задоволенням виконували запропоновані вправи, брали участь в іграх і тренінгах.

Багато авторів відзначають велику роль виховних аспектів у формуванні ціннісних орієнтацій особистості. Виховання, зовнішні й внутрішні умови впливають на розвиток ціннісних орієнтацій людини.

Висновки. Залежно від того, як задовольняються потреби людини в процесі дозрівання її особистості, формуються різні ціннісні орієнтації. Якщо брати до уваги унікальність внутрішнього світу кожної людини, її суб'єктивної картини світу, переживань і життєвого досвіду, то можна говорити про практично нескінченне розмаїття виховних аспектів і заходів формування ціннісних орієнтацій особистості.

Перспективою подальших досліджень є визначення та порівняння ціннісних орієнтацій особистості школярів сільських і міських шкіл.

Список використаної літератури

1. Болдырев Н.И. Педагогика / Н.И. Болдырев, Н.К. Гончаров, Б.П. Есипов, Ф.Ф. Королев. – М., 1968. – 206 с.
2. Давидова Ж.В. Педагогічні умови формування духовно-ціннісних орієнтацій студентської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2001.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Всемирная энциклопедия: Философия / Грицанов А.А. – М. : АСТ ; Минск : Харвест ; Современный литератор, 2001. – 1312 с.
5. Кабацька О.В. Методика формування культури здоров'я старшокласників у позакласній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна.
6. Крылов А.А. Психология / А.А. Крылов. – М. : ПРОСПЕКТ, 2002. – 584 с.
7. Коменский Я.А. Великая дидактика: избр. пед. соч. – М., 1982. – Т. 1. – С. 309–311.
8. Кононенко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К., 1998. – 255 с.
9. Куйдіна Т.М. Діагностичні методи до визначення духовного і морального здоров'я особистості : [навч. посіб.] / М.С. Гончаренко, Е.Т. Карачинська, Т.М. Куйдіна, В.Є. Новикова. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 137 с.
10. Культурология. XX век : энцикл. – СПб. : Университетская книга ; ООО "Алтейя", 1998. – 447 с.
11. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида / Б.Ф. Ломов. – М., 1986.
12. Словарь-справочник по социальной психологии / В. Крысько. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
13. Степанова И.Н. Духовность личности как проблема философии образования / И.Н. Степанова, С.М. Шалютин // Вестн. Тюменск. гос. ун-та. – 2006. – № 2. – С. 99–107.
14. Общение и оптимизация совместной деятельности. / под ред. Г.М. Андреевой, Я.М. Яноушека. – М. : МГУ, 1987.
15. Психологи личности: тексты / під ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.Н. Пузиря. – М. : МГУ, 1982.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013.

Кабацкая О.В. Воспитательные аспекты формирования ценностных ориентаций школьников, в частности гуманистических, этических и экологических, на занятиях валеологического кружка

В статье раскрыты воспитательные аспекты формирования ценностных ориентаций школьников, в частности гуманистических, этических и экологических, на занятиях валеологического кружка, а также: познания, самопознания, самосовершенствования, самореализации, ответственности личности. Показаны особенности групповой работы с воспитанника-

ми во внешкольном учреждении, приведены данные педагогического эксперимента, проведенного с учениками для выявления эффективности валеологических занятий. Доказано, что разработанный и внедренный комплекс валео-педагогических мероприятий положительно влияет на формирование ценностных ориентаций и состояние здоровья школьников.

Ключевые слова: воспитание, развитие, здоровье, школьники, ценностные ориентации, валеология, кружок, внешкольное учреждение.

Kabackaya O. Upbringing aspects of schoolchildren's value orientation formation, in particular humanistic, ethical and ecological, at the classes of valeology circle

The article presents the upbringing aspects of schoolchildren's value orientations formation at the classes of valeology circle, in particular humanistic, ethical and ecological, and also: cognition, self-cognition, self-perfection, self-realization, personal responsibility.

The peculiarities of group work with the pupils in extracurricular establishment are shown. The data of the pedagogical experiment are provided. It was conducted among the pupils for studying the efficiency of valeologic lessons, in particular: mini-lectures, discussions on valeology, pedagogic and valeological trainings, relaxing exercises for easing fatigue of a person's organism (eyes, neck, spine, muscles), breathing exercises with usage of colors. The efficient means for mastering valeology knowledge and value orientations formation of pupils: creating problem situations, discussions ("Health influence on general culture of a personality", "Advantages of a healthy person in a society", "Values of a modern person" etc.), "synthesis of ideas" ("Health of a personality and his/her success in life", "Computer and psychical health", "Moral and spiritual qualities of a personality" etc.), "brainstorms" ("Health and environment", "Psychological peculiarities of a personality etc.), round tables ("Self-management of a healthy life style", "Gender aspects of health etc.). Such a complex of means gave the opportunity to activate the creative potential of pupils, to optimize the process of mastering educational information, stimulate actualization and understanding the subjective experience by a pupil.

For development of cognitive interest to valeology problems the educational material included modern information about state of health of population and tendencies of its changes in the world and particular regions; interesting facts on human body functioning and its unique reserve abilities; factors that influence the modern person and determine the level of his/her health; to demonstrate spiritual and moral aspects of human existence the examples from the life of prominent philosophers, writers, valeologists, who, learning the spiritual experience of generations, proved the advantages of value orientations formation on the base of spiritual approach to life. Before the beginning of the experiment, according to the results of test methods, 11% pupils of the 9-th form had low potential for spiritual growth, 78% pupils – medium, 11% pupils – high potential.

It's also proved, that the developed and implemented complex of valeologic actions, which is implemented at the classes of valeology circle in the extracurricular work with teenagers of the 9-th form according to the programme of personal development, influences positively on the formation of pupils' value orientations and state of health, in particular: interest to the questions of preservation, strengthening of physical and psychological health has increased; motivation to healthy life style has appeared; interest to spiritual-ethical norms of behavior, spiritual growth and self-perfection has emerged.

Key words: upbringing, development, health, pupils, value orientations, valeology, circle, extracurricular establishment.